

**PROF. DR. HASAN EREN'İN TÜRKÇENİN SÖZVARLIĞI ÜZERİNE
YAPTIĞI ÇALIŞMALARDA ETİMOLOJİK PRENSİPLER***

Paşa YAVUZARSLAN**

Özet: Türk dilinin sözcükleri üzerine yaptığı bilimsel çalışma ve etimolojik denemelerle, Türkiye ve Dünya Türkolojisine adını duyuran Prof.Dr. Hasan Eren, hem Türklük bilimine hem de Macar dilbilimine çok büyük katkıları olmuştur. Macaristan'da Budapeşte Üniversitesi Türkoloji bölümünü bitiren H. Eren, öğrencilik yıllarında Türk dilinin sözcüklerinde yer alan sözcükler üzerine etimolojik denemeler yapmaya başlamıştır. Doktora öğrenimini Macaristan'da tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönen Hasan Eren, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Türk Dili ve Edebiyatı, Hungaroloji ve Rus Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde ders vermiştir. Bilimsel çalışmalarının büyük bir bölümünü, Atatürk'ün kurduğu Türk Dil Kurumu'nda gerçekleştirmiş ve **Türkçe Sözlük**'ün hemen hemen bütün baskılarında çalışmıştır.

Hasan Eren'in bilimsel çalışmalarının konusunu, Türk dilinin sözcüklerinde yer alan sözcükler oluşturmıştır. Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki pek çok sözcüğün bilimsel etimolojisini yapmış, Türk dilinin sözcükleri üzerine yapılan yerli ve yabancı etimolojik denemeleri eleştirmiş ve düzeltmiştir. Yaptığı etimolojik denemelerde modern filolojinin ilklerinden uzaklaşmamış ve Türk etimoloji biliminin temelini ve ilkelerini sesbilimi, biçimbilimi ve anlam biliminin yasalarına bağlamıştır. Bu yazıda H. Eren'in Türkçenin sözcükleri üzerine yaptığı etimolojik çalışmalarda prensipler ortaya çıkarılmıştır. Böylece bundan sonra, Türkoloji sahasında yapılacak etimolojik denemelerde hangi bilimsel ilkelerin göz önünde bulundurulması gerektiği ortaya konulmuş oldu.

**ETYMOLOGICAL PRINCIPLES IN PROF. DR. HASAN EREN'S
STUDIES ON THE TURKISH LEXICON**

Abstract: Prof. Dr. Hasan Eren, renowned as an etymologist of the Turkish language both at home and abroad, has made great contributions to Turcology and Hungarian studies. Prof. Eren, a graduate of Budapest University, Turcology Department, started his studies on the etymology of the Turkish lexicon as he was a student. After receiving his PhD degree in Hungary, he returned Turkey and started working at Ankara University, Faculty of Language, History and Geography and taught at the Department of Turkish Language and Literature, Department of Hungarology and Department of Russian Language and Literature. Most of his studies on the Turkish language took place at Turkish Language Association, founded by Atatürk, and contributed to almost all the editions of "Turkish Dictionary". The subject matter of his scientific studies is the words in the Turkish lexicon.

* Bu yazı daha önce Cumhuriyet ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Uluslararası Sempozyumu (14-16 Mayıs 2008)nda sunulmuş bildirinin genişletilmiş biçimidir.

** Yard. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi.

He not only studied the etymology of a great number of words found both in the historical and contemporary Turkic dialects but also criticized and revised other etymological studies on the Turkish lexicon. Following the principles of modern philology, he established the fundamentals of the Turkish etymology and combined them with the phonological, morphological and semantic rules of the language. This article identifies the basic principles observed in Prof. Eren's etymological studies on the Turkish lexicon. It is hoped that the principles analyzed help future etymological studies as a guide.

Keywords: *Etymologist Hasan Eren, etymology, Turkish etymology, Turkish lexicon, the principles of etymology, etymological studies on the Turkish Language*

I. Giriş

Türk dili üzerine yayımladığı bilimsel çalışmalarla ünü Türkiye sınırlarını aşmış, dünyadaki Türkoloji çevrelerinde tanınmış bir Türkolog olan Hasan Eren 15 Mart 1919'da Vidin'de doğmuştur. İlk orta ve lise öğrenimini Vidin'de tamamlayan Hasan Eren 1937-1938 öğretim yılında Budapeşte Üniversitesi Türkoloji bölümüne kayıt yaptırmış ve burada zamanın en ünlü Türkologları Gyula Németh ve Lajos Fekete'den Türkçe dersleri okumuştur. Budapeşte Üniversitesinde daha ikinci sınıf öğrencisiyken "Türk Söz Bilgisine Katkılar" adlı yazısıyla hocası Gyula Németh'in "Anlaşılan Türk dilinin etimolojik sözlüğünü siz yazacaksınız" sözüne mazhar olan H. Eren, bundan sonraki bilimsel çalışmalarını etimoloji alanında yoğunlaştırmıştır.

Hasan Eren, Macaristan'da doktora ve doçentlik çalışmalarını tamamlayınca, Macaristan'daki Szeged Üniversitesi Rektörünün öğretim üyeliği teklifine "ülkem benden hizmet bekliyor" karşılığını vererek Ankara'ya döner. Ankara Üniversitesine doçent olarak başvurur ve 1948 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Türk dili doçentliği kadrosuna atanır. Hasan Eren, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün yanı sıra, Hungaroloji ve Rus Dili ve Edebiyatı kürsülerinde ders vermiş ve Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Hungaroloji kürsüsünün başkanlığını da bir süre yürütmüştür.

Hasan Eren'in bilimsel çalışmalarının çoğu, Türk Dil Kurumunun yayın organları olan *Türk Dili* ve *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* ile *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* ve *Türkoloji* dergisinde çıkmıştır.

Biz bu çalışmada, Türkiye'de ve yabancı ülkelerde Türkoloji ile ilgili dergilerde, Türk dilinin sözvarlığında yer alan Türkçe ve yabancı kelimelerin kökenlerini bilimsel yöntemle araştırıp tespit etmeye çalışan Hasan Eren'in etimoloji çalışmalarında izlediği yolu ortaya koymaya çalışacağız.

Şüphesiz etimoloji çalışmaları her zaman gerek amatör dilcilerce gerekse dil bilimcilerce ilgi konusu olmuştur. Ancak etimolojinin bir bilim dalı olarak kendine ait ilke ve yöntemlerinin varlığını yaptığı çalışmalarla, Türk dili açısından ortaya koyan ilk Türk etimolog hiç tartışmasız Hasan Eren'dir. Hasan Eren, akademik hayatını hemen hemen Türk dilinin sözvarlığı üzerine adamıştır. Türk dilinin

sözvarlığında yer alan kelimelerin kökeniyle ilgili yabancı Türkologların yazdığı çalışmaları yakından takip etmiş, bu yazılara bilimsel ilkeler doğrultusunda tenkitler yazmıştır. Yurt dışında Türk dili üzerine yazılan bilimsel kaynaklara polyglott (çok dil bilen) bir araştırmacı olması sayesinde kolayca ulaşabilen Hasan Eren, bu çalışmaları en ince ayrıntısına kadar incelemiş ve gerekli düzeltmeler yapmış bir bilim adamıdır.

Bu yazıda Hasan Eren'in Türk dilinin sözvarlığında yer alan kelimelere dair etimolojik açıklamaları ve etimolojik çalışmalarında izlediği yöntem ve kelimelerin kökenleri hakkında ileri sürdüğü görüşler, köken biliminin ilkeleri doğrultusunda işlenmeye çalışılacaktır.

Dil çalışmalarında bir sözcüğün hangi kökene dayandığı, yerli mi, yabancı mı olduğu, başlangıçta hangi kavramı yansıttığı, ne gibi gelişmeler gösterdiği gibi konuları aydınlatmaya yönelik dala, öteden beri kökenbilgisi (İng. etymology) adı verilir. Kökenbilgisinin bir bilim dalı olarak gelişmesinde Jones, Rask gibi bilginlerin, özellikle Franz Bopp'un XIX. yüzyıl başlarında karşılaştırmalı dilbilimin temelini oluşturan çalışmaları, Grimm ses yasaları, lehçebilimle birlikte, bu dala da önemli katkılar sağlamış bir sözcüğün kökeninin nasıl araştırılması gerektiğini gösteren önemli çalışmalar yayımlanmıştır. Kökenbilgisinde dildeki bir ögenin kökeninin, nereden geldiğini aydınlatılabilmek için onun eldeki en eski metinlerdeki biçimine inme, dilin değişik lehçe ve ağızlarında bulunup bulunmadığını, başka dillerde benzerlerinin olup olmadığını araştırma yoluna gidilmektedir. Eğer dilin kendi sözcüğü inceleniyorsa en eski biçimiyle lehçe ve ağızlardaki çoğunlukla eski biçimine yakın- kullanımları, köken aydınlatılmasında çoğu kez büyük ölçüde yardımcı olmakta, yerli olduğu sanılan kimi sözcüklerin eski biçimlerine ulaşmakla onların yabancılıkları da ortaya çıkmaktadır (Aksan 2003³: 51).

Kökenbilgisi araştırmalarında kesinliğe varılması güç, kimi zaman da olanaksızdır. Ancak sözcüğün en eski biçimine, lehçe ve ağızlardaki durumuna göre, ilişkide bulunan dillerdeki kullanımlarına değin kanıtlar elde edildiğinde karanlık nokta kalmadığında kesin sonuç elde edilebilmektedir. Kimi zaman kökeni aydınlatılmış sayılan bir sözcükle ilgili olarak yepyeni bir sav ortaya atılmakta, bir açıklamayla karşılaşılmaktadır (Aksan 2003³: 51)

Etimoloji çalışmaları tarihte kimi bilgin ve yazarlarca belli ilkeleri olmadığı için alay konusu olmuşsa da karşılaştırmalı dilbilimi ve tarihî dilbilimi çalışmalarının sonucunda, dildeki ses ve biçim değişmelerinin yasaları belirlenmiş ve böylece etimolojik çalışmalar da belli dilbilimsel ilkelere bağlanmıştır.

Voltaire, etimolojiyi ince bir alay yoluyla ünlüleri hiç saymayan, ünsüzlere de çok az değer veren bir bilim olarak değerlendirmiştir (Eren 1999: xii; Müller:238)¹. Ancak Voltaire'in bu sözü söylediği tarihten sonra, etimoloji alanında pek çok yeni çalışma yapılmış ve dilbiliminin birtakım yasalarına bağlı olarak etimolojik

¹ 'est une science où les voyelles ne font rien, et les consonnes fort peu de chose' (Müller: 238).

çalışmalarda göz önünde tutulması gereken ilkeler belirlenmiştir. F. Max Müller *On The Principles of Etymology* adlı yazısında Hint-Avrupa dillerindeki kelimelerden yola çıkarak, etimolojinin ses üzerinden yapılamayacağını belirtmiş ve etimolojiyi aşağıdaki dört noktaya temellendirmiştir:

1. Aynı kelime (same word) farklı dillerde farklı biçimlerde bulunabilir.
2. Aynı kelime (same word) bir dilde veya benzer dilde farklı biçimlerde bulunabilir.
3. Farklı kelimeler (different words) farklı dillerde aynı biçimlerde bulunabilir.
4. Farklı kelimeler bir dilde veya benzer dillerde aynı biçimde bulunabilirler. (Müller: 244).

F. Max Müller'in ilkelerinin yanı sıra çağdaş dilbilimciler etimolojinin genel ilkelerini şöyle belirlemektedirler (Sağlık 2007: 195; Encyclopedia Britannica 1964: 805a; Yetkin 2005: 6).

1. Bir sözcük ya da sözcük ögesinin en eski biçimini ve ona paralel gelişen bütün biçimlerini belirlemek.
2. Bir sözcük ya da sözcük ögesinin içerdiği bir sesi, genellikle köken (etimon) adı verilen kaynak sözcükte ona denk seslerle karşılaştırmak.
3. Sözcüklerdeki her türlü ses değişmesi dilde belirlenen ses kurallarına göre bilimsel bir biçimde açıklanmalıdır.
4. Sözcüğün tarihsel gelişiminde kazandığı veya kaybettiği her türlü anlam kayması da izah edilmelidir.
5. Dile başka dillerden girmiş bir sözcüğün hangi dilden geldiğini tespit etmek gerekir.

Bu genel etimoloji yasalarının yanı sıra Türk dilinin ideal etimolojik sözlüğünün hazırlanmasında göz önünde tutulması gereken ilkeleri, Martti Räsänen'in (1969) sözlüğüne yazdığı bilimsel tenkitte G. Doerfer şöyle belirlemiştir (Doerfer 1984: 367-372).

1. Prensip itibarıyla, Ana Türkçe şeklin rekonstrüksiyonu yapılmalı ve verilmelidir.
2. Ana Türkçe şeklin rekonstrüksiyonunda, Çuvaşçaya başvurulması şarttır. Bununla, Çuvaşçanın, Türkçe *ş* ve *z*'nin *l* ve *r*'den geldiğini ispatladığını kastetmiyorum. Burada yapılması gereken fonemlerin rekonstrüksiyonudur (Doerfer 1984: 368).
3. Çuvaşçadan başka, Halaççanın da göz önünde bulundurulması şarttır².

² Halaçça şu üç noktada çok önemlidir:

- a) Ana Türkçe *-ē, *-ē seslerinin rekonstrüksiyonunda.
- b) Ana Türkçe *h*- < *p'nin korunmuş olmasında.

4. Moğol dili de Ana Türkçe şekillerin ortaya konmasında son derece önemlidir. Ana Türkçede *y- yerine bir *d (sonraları *j-) sesinin olması gerektiğini Moğolca yardımıyla tahmin ediyoruz. Bundan başka, Moğolca h- sesini de çok defa korumuştur. Yine Moğolca, en azından Ana Türkçenin bir diyalektinde /o/ ile /u/ veya /ö/ ile /ü/ arası bir sesin mevcut olmuş olması gerektiğini ispat eder. Moğolca, Eski Türkçede mevcut olmuş, fakat artık unutulmuş olan köklerin rekonstrüksiyonu için de çok önemlidir.

5. Tunguzca, Moğolcanın aksine, Türkçenin etimolojisi için genelde fazla enteresan bir şey sunmaz.

6. Ana Türkçedeki şeklin tespiti için genelde şu üç dil yeterlidir: Eski Türkçe, Çuvaşça, Halaçça. Nadiren olsa, meselâ niceliğin tespitinde Türkmence ve Yakutçaya veya Ana Türkçe *ë'nin tespitinde Yakutça veya Tuvacaya baş vurulur.

7. Eski Türkçe, Halaçça ve Çuvaşçanın göz önünde bulundurulması, Sevortyan'ın büyük hatasından kurtulmak için yeterlidir.

8. Tarihî çalışmayı kolaylaştırmak için, kaynakları hep kronolojik olarak zikretmek uygun olurdu. Fakat genellikle kesin bir tarihlendirme mümkün olmadığından, on "kronolojik sınıf" şeklinde bir bölme uygun olur³.

9. Eski Türkçedeki şekilleri günümüze aktaran Rus kroniklerin ve seyyahların verdiği dil örneklerinin ihmal edilmemesi gerekir.

10. Arap alfabesi dışındaki alfabelerle yazılmış metinlere daha çok müracaat edilmelidir. Bu, özellikle ünlüler hususunda önemlidir.

11. Türkçedeki ödünç kelimelerin hepsinin nereden geldikleri ve nerelere gittikleri gösterilmelidir.

---

c) Ana Türkçedeki niceliğin (quantität) korunmuş olmasında. Halaçça, Ana Türkçedeki üçlü niceliği hâlâ koruyan tek dildir (msl. kısa ve normal *a*: basit uzun *ā*, değişken uzun *â*). Halaçça olmadan tek heceli kelimelerde bu özelliklerin tespiti, ancak Türkmence, Yakutça ve Kâşgarlı'daki şekillerin yardımıyla olabilmektedir (Doerfer 1984: 368).

- ³
- I. Moğolcadaki Türkçe asıllı bazı ödünç kelimeler
  - II. Runik yazıtlar (8-9. yy.), Macarcadaki Bulgarca ödünç kelimeler.
  - III. Runik yazmalar, Manice (genellikle 10-11.yy).
  - IV. Uygurca, Brahmi (V'ten daha eski, III'ten daha yeni, 11-18.yy.).
  - V. Karahanlıca (11-12.yy).
  - VI. Harezmi Türkçesi, vulger tesirli Uygurca, Eski Osmanlıca (13-15.yy.), Eski Kıpçakça (14-16.yy), Volga Bulgarcası (13-14.yy.).
  - VII. Çağatayca (15-19.yy.), vulger Doğu Türkçesi, Orta Osmanlıca (16-17.yy.), Orta Kıpçakça belgeler.
  - VIII. Eski seyyahların dil kayıtları (18. yy.).
  - IX. Modern şekiller (Radloff vb.: 19.yy. 20. yy. başı). Mümkün olduğu kadar bütün diyalektlerdeki şekillere kullanılmalıdır.
  - X. Sovyetler Birliği'ndeki Türk yazı dillerinde mevcut şekiller. Kısmen sunî olarak yapılmış olmalarına rağmen, bu yazı dillerine güvenilebilir (Doerfer 1984: 370).

12. Sadece ses kanunlarına uygun değişimler olmadığı, hep göz önünde bulundurulmalıdır.

13. Analoji de Türk dillerinin gelişiminde çok önemli rol oynamıştır. “Değişme” (~) linguistikte geçerli bir vasıta değildir. Mesela Räsänen 486’da *tol-* “dolmuş ol-“ : *toş-* “doldur-“ örneğinde bir l~ş değişmesi yoktur: aksine her iki fiil de bugün yaşamayan, fakat türevleri yaşamaya devam eden bir **to-* “doldur-“ fiilinden türemişlerdir.

14. Her zaman kelimenin geçtiği en eski kaynaklar zikredilmelidir.

II. Hasan Eren’in Etimolojik Çalışmalarda İzlediği Yol ve Türk Etimolojisine Getirdiği İlkeler

1. Hasan Eren Türk dilinin sözcüklerinde yer alan kelimelerin etimolojisini (kökenini) belirlemede ne **Nostratik teoriye**⁴, ne **Avrasyatik teoriye**⁵ ne de **Altay dil teorisine**⁶ bağlı kalmıştır. Türk dilindeki sözcüklerin kökenini, Clauson (1972) gibi Eski Türkçe metinlere dayandırmıştır.

örnek 1:

yaz “yılın, haziranın 21’inde başlayıp eylülün 23’üne değin süren, ilkbaharla son bahar arasındaki sıcak mevsimi”

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Eski Türkçe *yaz* biçiminin ‘ilk bahar’, *yay* biçiminin ise ‘yaz’ anlamına geldiği anlaşılıyor. Clauson (ED 982 b), *yaz*’ın başlangıçta «summer’ olarak, daha sonra «spring’ olarak kullanıldığını dile getirmiştir (Eren 1999: 446b). *krş.*

*jāz (<*jār < *nar*): *mtü. jāz* ‘Frühling, Sommer’...

~ mo. (KWb. 272) *naran* ‘Sonne’

~ma. *nar-hun* ‘зеленый’

~kor. *neçrim* ‘лето’ (Räsänen 1969: 193a).

2. Hasan Eren Türk dilinin sözcüklerinde yer alan kelimelerin kökenini belirlemede, G. J. Rmstedt’in savunduğu **zetasizm** ~ **sigmatizm** ve Zoltán

⁴ Nostratik teorisi, altı dil ailesinin aynı kökten çıktığını ve dolayısıyla bir “büyük aile” (super family, macro family) oluşturduğunu kabul eder. Nostratik büyük ailesini oluşturan altı dil ailesi şunlardır: Samî- Hamî, Kartvel, Hint-Avrupa, Ural, Dravid, Altay (İlliç-Svitç 1971). Vladimir Dybo, *Opit sravneniya nostričeskix yazıkov*, I-III, Moskva 1971-1984 (Ercilasun 2005: 27).

⁵ Joseph H. Greenberg tarafından kurulan Avrasyatik teorisi: Hint-Avrupa, Ural, Altay, Gilyak, Kore-Japon-Aynu, Çukça ve Eskimo-Aleut dil ailelerinin bir “büyük aile” oluşturduğunu kabul eder. *Indo-European and Its Closet Relatives-The Eurasiatic Language Family, Volume 1*. Grammar, Stanford 2000 (Ercilasun 2005: 28).

⁶ Sergei Starostin, Anna Dybo, Oleg Mudrak, *Etymological Dictionary of the Altaic Languages I-III*, Brill 2003.

Gombocz'un ortaya attığı **rotasizm ~ lambdasizm** teorilerinden rotasizm ve lambdasizm yanında olmuştur.

Çuvaşçanın Ortak Türkçe adını verdiğimiz diyalektlere göre ses bakımından büyük değişiklikler gösterdiği bilinmektedir. Ortak Türkçenin /-z-/ ve /-z/ ünsüzlerine karşılık Çuvaşça'da /-r-/ ve /-r/; /-ş-/ ve /-ş/ ünsüzlerine karşılık da /-l-/ ve /-l/ ünsüzlerinin karşılık gelmesi 20. yüzyılın başından beri dilcileri çok uğraştırmıştır. Bu konuda G. J. Ramstedt, Z. Gombocz, N. Poppe, M. Räsänen, L. Ligeti gibi pek çok Türkologlar ve Altaistler ikiye ayrılmıştır. Hasan Eren başlangıçtan beri derslerinde rotasizm ve lambdasizme bağlı kalmıştır (H. Eren 1999 Belleten: 80).

örnek 1:

yaz “yılın, haziranın 21’inde başlayıp eylülün 23’üne değin süren, ilkbaharla son bahar arasındaki sıcak mevsimi”

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Eski Türkçe *yaz* biçiminin ‘ilk bahar’, *yay* biçiminin ise ‘yaz’ anlamına geldiği anlaşılıyor. Clauson (ED 982 b), *yaz*’ın başlangıçta «summer’ olarak, daha sonra «spring’ olarak kullanıldığını dile getirmiştir (Eren 1999:

-Çuv. *śur* ‘ilk bahar’. Türkçe *yaz*’ın sonundaki -z Çuvaşçada -r’ye çevrilmiştir. Türkçe *kız* > Çuvaşça *xēr*, Türkçe *dokuz* (<*tokuz*> Çuvaşça *tāxxār*, Türkçe *sekiz* > Çuvaşça *sakkār* gibi. (Eren 1999: 446b). **krş.** *jāz (<*jār < *nar*): *mtü. jāz* ‘Frühling, Sommer’... (Räsänen 1969: 193a); **ja:r* ‘весна’ (Тенишев vd. 2001: 73).

örnek 2:

kış ‘aralık ayının 22’sinde başlayıp martın 21’ine değin süren, yılın en soğuk mevsimi’.

-Çuv. *xěl*. Sonundaki -ş sesi Çuvaşçada -l’ye çevrilmiştir. Türkçe *gümüş* /<*kümiş*> ~ Çuvaşça *kēmēl*, Türkçe *beş*~ Çuvaşça *pillēk* (~*pilēk*) (Eren 1999: 241a). **krş.** atü. uig. *mtü. osm. usw. kyš* ‘Winter’ kar.L. kzk. sag. koib. jak. *kys*, çuv. *xəl* id. (Räsänen 1969: 268a); *kyl ‘зима’) (Тенишев vd. 2001: 75).

3. Türk dilinin sözcüklerinde yer alan sesteş kelimelerin kökenlerini belirlemede Türk dilinin tarihî sesbiliminden yola çıkması.

örnek 1:

as>ars ‘gelincik’

arslan >aslan ‘yırtıcı hayvan’

Prof. Hatiboğlu’nun bildirisine dayanan Eyüboğlu’nun, *arslan*’ın kökünde *ars* sözünün saklandığını bildirmesi yanlıştır. Eyüboğlu bu sözün ‘gelincik’ olarak kullanıldığını bildiriyor. Anadolu ağızlarında *ars*’ın ‘gelincik’ olarak kullanıldığını biliyoruz. Ancak *ars* (ve *arts*) Türkçe *as*’ın yeni bir biçimidir. *ars* biçimindeki /-r-/ sonradan türemiş bir sestir. Buna karşılık *aslan*, *arslan*’ın yeni bir biçimidir. Başka bir deyişle, *arslan*’ın kökenini tartışırken *arslan* biçimini göz önüne almak gerekir.

Son yıllarda yaygınlık kazanan *aslan* ikincil bir biçimdir. Bu duruma göre *arslan*'ın *as*'la birleştirilmesi olanaksızdır (Hasan Eren/Eyüboğlu 1988: 276).

4. Türkçe kelimelerin kökeni belirlemede, kelimelerin Çuvaşça-Yakutça ve diğer Türk lehçelerindeki varyantlarıyla ve biçimleriyle mukayese edilmesi.

Hasan Eren, Tietze'nin *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı* adlı eserini değerlendirirken, Viyana ekolüne bağlı Türkologların daha çok Osmanlı Türkçesiyle uğraştıklarını dile getirmiştir.

“Viyana Türkologları başlangıçtan beri Osmanlı Türkleri ve Osmanlı Türkçesiyle uğraşmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dışında kalan Türkler ve dilleri üzerinde durmak gereksinimi duymamışlardı. O açıdan Tietze de sözlüğünde Türkiye Türkçesine ağırlık vermiştir. Çuvaşça ve Yakutça gibi dilleri bir yana bırakalım. Sözlükte ara sıra Azerî Türkçesinden söz edilmişse de, Türkmençe, Tatarca, Özbekçe, Kırgızca, Kazakça gibi diyalektler ihmal edilmiştir. Türkiye Türkçesinin eski ve yeni Türk diyalektleri arasında özel bir yer tuttuğu bir gerçektir. Bununla birlikte etimolojik çalışmalarda, belli başlı eski ve yeni diyalektlerin tanıklığı bize birçok olanak ve kolaylık sağlayacaktır. O açıdan etimolojik çalışmalarda diyalektlerin değerlendirilmesi verimli ve sağlam bir yoldur (Hasan Eren 2005/637: 16).

örnek 1:

epelek ‘kelebek’ biçiminin *kelebek* kelimesinin varyantı olduğu belirtilmiştir (Tietze 2002:)

Benim düşünceme göre, bu açıklamanın düzeltilmesi gerekir. Türkçe *kelebek* biçiminin çağdaş diyalektlerde *kebelek*, *küpelek*, *köpölök*, *köbelek*... yaşadığını biliyoruz. Bu verilere göre, Türkiye Türkçesinde kullanılan *kelebek* göçüşmeli (métathétique) bir biçimdir. Bu durum karşısında *epelek* biçiminin *kelebek* kelimesinin metateze uğramış varyantı olarak açıklanması yanlıştır (Hasan Eren 2005/637: 26).

örnek 2:

dölük ‘hayvan, hergele, kısrak’ Tietze < *döllük* degemination yoluyla oluşmuştur.

H.Eren *gölük*> *dölük*, Kırgızca, Kazakça *kölük* ‘iş hayvanı, yük hayvanı’ *köl-* ‘(atı) arabaya koşmak’ kökünden gelmiştir (Hasan Eren 2005/637: 25).

dingil Çuv. *tënël* > Macarca *tengely* ~Mog. *tenggelig* (Hasan Eren 2005/637: 24).

Bu bilgi ve veriler karşısında *dingil*'in Türkiye Türkçesinde ortaya çıkmış bir türev olamayacağı açıklık kazanmıştır (Hasan Eren 2005/637: 24).

Örnek 3:

şişek ‘bir iki yaş arasındaki koyun’

Anadolu ağızlarında *şişek*, *işek*. Kırgızca *şişek*, Karakalpakça *isek*, Balkarca *işek*. A.N. Şçerbak: *şişek* < *şiş-mek*.

*En eski biçimi, Kaşgârlı Mahmud'un, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ünde *tîşek* olarak geçmektedir.

Bu veri göz önüne alınırsa, bizim kullandığımız *şişek* biçiminin *tîşek*>*şişek* benzeşmesi (assimilation) sonunda ortaya çıktığı anlaşılır. Bu açıdan *şişek* sözünün *şişmek*'ten geldiği kolay kolay düşünülemez. Buna karşılık çağdaş *şişek* biçiminin dayandığı eski *tîşek* sözünün Türkçe *tîş* (>diş) kökünden geldiğini kestirmek kolaydır: *tîş-ek* (Hasan Eren 1999/Belleten: 84).

Martti Räsänen (424 .s.) *şişek* < *şişmek* 'anschwellen'. Ancak Orta Türkçe *tîşek* biçimini de *şişek* maddesinde saymıştır.

Sir Gerard Clauson (1972) (363.s.) Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *tîşek* biçimini *tîşemek* 'süt dişlerini dökmek' fiilinin bir türevi olarak vermiştir. Yazar, eski ve yeni diyalektlerde geçen *şişek* biçimlerini de *tîşek* maddesinde toplamıştır.

Çuvaşça 'diş' olarak kullanılan *şâl* biçimini Ramstedt Türkçe *şiş*'le birleştirmiştir. Räsänen de Ramstedt'in görüşünü benimsemiştir.

Macar Türkolog Lajos Katona (1927) *süllö*, başlıklı yazısında, Ramsted'in görüşünü eleştirdikten sonra Çuvaşça *şâl*'ı Türkçe *diş* (<*tîş*) ile birleştirmiştir. Yazar, Macarca *süllö* sözünü de Çuvaşça *şâl* sözünün *-la* (< Ortak Türkçe *-luğ*) ekiyle yapılan *şalla* biçiminden getirerek 'dişli' diye açıklamıştır (Hasan Eren/Belleten 1999: 85).

Ramstedt'in Çuvaşça *şâl*'ı Türkçe *tîş* (>*tîş*>*diş*) yerine *şiş* ile birleştirmesine gelince:

Ramstedt'in Ana Türkçede kelime içinde ve sonunda *-l-*, *-l* sesinden yola çıktığı bilinmektedir. Buna göre, Türkçe *tîş* (>*tîş*) sözünün Çuvaşça karşılığı olarak **tâl* biçiminden yola çıkması gerekecektir. Ancak **tâl* biçiminin Çuvaşçada *şâl*'a çevrilmesi düşünülemez. O sebeple Ramstedt Türkçe *sîş* (>*şiş*>*şiş*) sözünden yola çıkarak Çuvaşça *şâl* biçimine varmıştır (Hasan Eren/Belleten 1999: 86).

5. Türkçe kelimelerin kökenini belirlemede Eski Türkçedeki biçimlerin yeterli sayılıp sayılamayacağı sorunu.

A. Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı* adlı eserinde Türkçe sözlerin etimolojisini, Eski Türkçe karşılıklarını vermekle çözümlenmeye çalıştığı açıktır.

"Benim düşünceme göre Türkçe sözlerin Eski Türkçe biçimlerini saymakla sorun bitmez. Özünde sorun Eski Türkçe biçimlerle başlar ve Eski Türkçe biçimlerin kökünü ve ekini açıklamakla biter. Bu yolda yazarın sığ kaldığı derinleşmediği açık olarak ortaya çıkıyor (Hasan Eren 2005/637: 21).

Örnek 1 :

beşik Tietze, Clauson'a dayanarak Eski Türkçe *beşik* biçimini vermekle yetinmiştir. Benim düşünceme göre, Eski Türkçe *beşik* biçimi etimolojik bir açıklama sayılmaz. TTL yazarı *beşik* biçiminin kökü ve eki üzerinde durmamıştır.

Etimolojik sözlüğümde *beşik* biçiminin *beşi-* (~ *bişi-*) 'sallanmak' kökünden geldiğini açıklamıştım (Hasan Eren 2005/637: 21).

6. Türkçe kelimelerin kökünü (etymonunu) belirlemede Çuvaşça bilgisi

Komşu dillerden alınan sözlerin açıklanmasına özel bir ağırlık veren Tietze'nin öz Türkçe sözlerin açıklanmasında yetersiz kaldığı dile getirilebilir. Bu sözleri açıklarken çokluk G. Clauson, M. Räsänen ve G. Doerfer gibi yazarların sözlük ve çalışmalarıyla yetinmiştir.

Örnek 1:

ayaz 'kuru soğuk' maddesinde, Eski Türkçe *ayās* 'açık havada soğuk' biçiminden yola çıkarak Clauson, Doerfer ve Räsänen'in eserlerine gönderme yapmıştır. Yazık ki bu maddede benim etimolojik sözlüğümü göz ardı etmiştir. Sözlüğümde *ayaz*'ın Çuvaşçada *uyar* 'açık (hava)' olarak geçtiğinin altını çizmiş, Clauson'un Çuvaşça *uyar* biçimini vermediğini dile getirmiştim. Çuvaşçada gördüğümüz *uyar* biçimi *ayaz*'ın orijinal biçim olduğuna tanıktır. O nedenle *ayāz*'ın *ayastan* geldiği düşünülemez (Hasan Eren 2005/637: 23).

7. Kelimelerin kökünü (etymonunu) belirlemede Türkçe eklerin doğru ayrıştırılması (morfelem analizinin doğru ve başka örneklerle desteklenmesi)

A. Tietze *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı* adlı eserindeki *ekelge* maddesi de tartışılmaya ve düzeltilmeye açıktır. Tietze Anadolu ağızlarında geçen *ekelge* 'ziraat sahası, ekin' biçiminin *ekel-* kökünden "fiilden çeşitli manada isim yapan *-ge*" ekiyle türetildiğini öne sürmüştür. Ancak Anadolu ağızlarında *ekel-* diye bir fiil geçtiğini bilmiyoruz.

Benim inancıma göre *ekelge* Türkçe *ekmek* fiilinden (*-lge*) ekiyle kurulmuştur. Başka bir deyişle, *ekelge* biçiminin sonunda *-ge* ekinden söz edilemez

bit-elge 'ekilmiş toprak'; **çek-elge** 'süre, mesafe, uzam'; **çök-elge** 'bataklık'; **düş-elge** 'durak yeri, durak' (Türkmence); **geç-elge** 'göçülen yer'; **sür-elge** 'ekilen toprak, tarla'; **kon-alga-gonalga** (Türkmence); **oyu-lga** (Hasan Eren 2005/637: 27).

Eski Osmanlıca *emikdaş* 'süt kardeş' ve *emildeş* 'süt kardeş' maddelerini özenle gözden geçirmekten kendimi alamayacağım. Tietze'ye göre *emikdaş* Eski Türkçe *emigdeş*'ten gelir. Bu biçim ise, *emig*'den ve "ortaklık eki olan *-deş*'ten oluşturulmuştur. Maddenin sonunda yazar *emildeş* maddesine de gönderme yapmıştır.

Tietze *emildeş*'in Çağatayca *emildeş*'ten geldiğini belirtmiştir. Bundan başka Radloff'a dayanarak kelimenin *emil-* fiilinden *-deş* ekiyle yapıldığını da eklemiştir.

Tietze'nin *emildeş* maddesinde Radloff'ta, 1893'te kaldığı göze çarpıyor. O tarihten sonra Türkoloji alanında değerli çalışmalar yapıldığını biliyoruz. Ne yazık

ki, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı* yazarı bu alandaki yazı ve yayınları sık sık ihmal etmiştir.

István Vásáry'nin "The Institution of Forster-Brother (emildäš and kökaldäš) in the Chingisid States" (*Acta Orientalia Hung.* XXXVI, 1982 549-562) yazısından habersiz kaldığı anlaşılıyor.

Vásáry'nin açıkladığı gibi, *emigdeş* ilk olarak Kâşgarlı'nın sözlüğünde geçer. Bu biçim 'meme' olarak kullanılan *emig* adından *-deş* ekiyle yapılmıştır. *-daş / -deş* eki eski ve modern Türk dillerinde yaygın olarak geçer. Eski Türkçede memeye *emig* adı verilir.

Moğol döneminde ve sonraki yüzyıllarda iki özel terim, *emildeş* ve *kökeldiş* 'süt kardeş' olarak ağırlık kazanmıştır. Bu terimler Türk sözlükçülüğünde sık sık yanlış yorumlanmıştır. Vásáry yazısında ilk olarak *emildeş* terimi üzerinde duruyor.

Bu terimin Altın Ordu topraklarında geçtiğinin altını çiziyor. Bu sözün 'meme' olarak kullanılan *emil*'den geldiği anlaşılıyor. Ne var ki bu sözün ancak *-daş* ekiyle birlikte kullanıldığı göze çarpıyor. Fiillerden yapılan *-l'i* adların Türkçede ve Moğolcada geçtiği anlaşılıyorsa da, bu ekin Moğolcada daha işlek olduğu düşünülebilir. Yalnız Altın Ordu'dan kalma belgelerde gördüğümüz *ötül* 'request, application' biçimi ilginç bir paralele benzer. Diğer yandan *ötüg* biçiminin kullanıldığına tanık oluyoruz.

Vásáry'e göre *-g*'li biçimler yerine *-l'i* biçimlerin tercih edilmesi *-l* ekinin Türkçe olduğunu tanımlamaktadır. Bu durum Moğol örneklerine bağlanabilir. Bu ekin ortak bir ek olduğu açıktır. Bu yolla *emigdeş*'in yerine *emildeş* geçmiştir (Hasan Eren 2005: 31-32).

emildeş'e ilişkin ilk tanık 14.yüzyıldan kalma *Tuhfet*'te geçer. Clauson etimolojik sözlüğünde bu veriyi doğru olarak *emildeş* diye okumuşsa da, yanlış olarak *emigdeş* diye düzeltmiştir. Fazılöv ile Ziyaeva da bu sözü *emikdeş* olarak vermişlerdir (Hasan Eren 2005: 32).

8. Sesteş ve yakın anlamlı farklı dillere ait kelimelerin kökenlerinin belirlenebilmesi.

örnek 1:

gari 'arpacık' <Ermenice.

karık 'göz hastalığı' <Türkçe (Rize)

"Rize'de 'bir göz hastalığı' olarak kullanıldığı bildirilen *karık*'ın Ermenicede arpacığa verilen *gari* adıyla birleştirilmesi de düşündürücüdür. Dankoff (92) Kars'ta 'kara bakmakla oluşan göz hastalığı' olarak geçen *karık* biçimini halk etimolojisi olarak değerlendirmiştir.

Türkçede *karık* 'kar yağmış bir alana bakma sonucu ortaya çıkan göz kamaşması ve karlı bir alana bakma sonucu kamaşmış (göz)' olarak yaygındır. Ayrıca *karıkmak* da '(göz) kar yağmış bir alana bakmaktan kamaşmak' anlamında kullanılmaktadır. Yerel ağızlarda *garıkmak* biçimi de geçmektedir.

Çağdaş Türk diyalektlerinde de *karıkmak* olarak kullanıldığını görüyoruz. Örneğin Kırgızcada *karıkmak* olarak kalmıştır. Kâşgarlı Mahmut da *Divanü Lugati't- Türk*'te *karıkmak* 'kardan göz kamaşmak' biçimini vermiştir.

Sir Gerard Clauson'un açıkladığı gibi *karıkmak* Türkçede *kar*'ın bir türevidir. Bu açıdan yerel ağızlarımızda kalmış olan *karık* biçiminin halk etimolojisi olmadığı açıktır (Hasan Eren 1995: 865-866).

örnek 2:

porik 'Women's hair cut short and tumbling over forehead' < Ermenice.

pelik 'ince saç örgüsü' < Türkçe.

Yerel ağızlarda 'alın üstüne bırakılmış saç, kâkül' (Elazığ, Malatya) 'yanakların üstüne bırakılmış saç, zülüf' (Erzincan), 'taranmış saç' (Elazığ) ve 'taranmamış saç' (Adana) olarak kullanılan *porik*'in Ermeniceden geldiği açıktır. Ne var ki Dankoff (761), *Derleme Sözlüğü*'ne dayanarak *pelik* 'alın üstüne bırakılmış saç, kâkül' (Çanakkale) ve *pelik* 'ince saç örgüsü' (Balıkesir) biçimlerini de vermiştir.

Değerli yazarın *Derleme Sözlüğü*'ne güvenerek *porik* ile *pelik* biçimlerini birleştirdiği anlaşılıyor. Ancak benim düşünceme göre, bu iki biçimin birleştirilmesi olanaksızdır.

Yerel ağızlarda *pelik* örülmüş saç bölüğü, saç örgüsü' (Aydın, İzmir, Çanakkale, Bursa, Samsun, Giresun, Konya, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ) olarak yaygındır. Hatay'da *pelik* yerine *pölik* biçiminin geçtiğini görüyoruz. Ağızlarda 'saç örgüsü olarak *melik* (Balıkesir, Çanakkale, Bursa, Kocaeli, Malatya, Maraş, Sivas, Ankara, Antalya, Muğla) biçimi de kullanılır.

Özünde yerel olarak kullanılan *pelik*, *pölik*, *melik* gibi biçimler saç örgüsüne verilen *belik* adının yan biçimleridir. Hatay'da *belik* yerine *börük* biçiminin 'saç örgüsü' olarak geçtiği göze çarpıyor. Gaziantep'te ve Hatay'da 'parça parça ayrılan saç örgüsü' olarak kullanılan *bölük* biçimi üzerinde özel olarak durulmaya değer bir veridir. Bu veri, *belik*, *pelik* ve *melik* biçimlerinin *bölük*'ten geldiğine açık bir tanıktır. Bu durum karşısında *pelik* biçiminin Ermeniceden alınma *porik*'le birleştirilmesinden söz edilemez (Hasan Eren 1995: 882).

9. Ses değişmesi sonucu sesteş duruma gelen alıntı ve Türkçe kelimelerin kökeninin belirlenmesi.

yawanak <Ermenice > Tü. **avanak** 'aldatılabilen veya kolaylıkla kandırılabilen kimse'

oğlak <Tü.> **avalak** 'oğlak, keçi yavrusu'.

'Kolaylıkla kandırılabilen veya aldatılabilen (kimse)' olarak kullandığımız *avanak*'in Ermeniceden alındığını biliyoruz.

Dankoff (538) Ermenice *yawanak* 'ass'es foal; (dial) ass' karşılığını verdikten sonra yerel ağızlarda kullanılan belli başlı verileri sıralamıştır. Bu veriler arasında

'oğlak, keçi yavrusu' olarak kullanılan *avalak* (Kastamonu, Konya) biçimi göze çarpıyor.

Benim inancıma göre, *avalak* Türkçede keçi yavrusuna verilen *oğlak* adından başka bir şey olamaz. Bu adın ağızlarda *ovalak* 'keçi yavrusu, oğlak' (Bolu) biçimini aldığını görüyoruz.

Samsun'da *oğlak* yerine *oğalak* biçiminin kullanılması da *ovalak* biçimini doğrulayan bir tanıktır. Kastamonu'dan derlenen biçim kontrole muhtaçtır (Hasan Eren 1995: 875).

10. Türkçe kelimelerin kökenini (etymonunu) belirlemede Türk dilinin tarihî ses bilimi kanunlarının iyi bilinmesi ve tespit edilmesi.

örinak < Ermenice 'exmple, pattern'

örnek < Türkçe

Dankoff (059) Ermenice *örinak* 'example, pattern' ile Türkçe birleştirmesi üzerinde durmuştur. Dankoff *örnek*'in Türkçede Ermenice bir alıntı olduğuna inandığını dile getirmiştir (8.s.). Bununla birlikte, *örnek*'le ilgili güçlük ve tartışmalar karşısında bu sözü ana bölümden çıkarmıştır.

Yazara göre, Ermeni etimolojisine karşın ileri sürülen gözlemleri iki noktada toplamak gerekir: (1) Bu söz Ermeni etkisinden söz edilemeyecek birtakım Türk diyalektlerinde de geçmektedir. Kırgızca *örnök*, Kazakça *örnek*, Başkurtça *ürnek*, Nogayca *örnek*. Buna karşılık Dankoff bu diyalektlerde Ermeniceden geldiği tartışılmayacak birtakım sözler bulunduğunu da seslendiriyor. Tatarca *torun* 'torun' gibi. Bunlar Kırım Türkçesi yoluyla geçmiştir. (2) Bu sözün güzel bir Türkçe etimolojisi vardır: *gör- +nek* (der-nek gibi). Dankoff, benim Türkçe sözün *ör-* kökünden geldiği yolundaki açıklama denemelerime karşı *Senglâh*'ta geçen *görnek* (ve örnek) ve Karakalpakçada kullanılan *körnek* biçimlerinden yola çıktığını yazıyor, ancak *görnek* sözünün başındaki /g/nin düşmesini bir sorun olarak görüyor.

1966 kurultayına sunduğum bildiride eski ve yeni Türk diyalektlerinde /k-/ sesinin ara sıra düştüğüne tanık olduğumuzu dile getirmiştik: "Bu bakımdan Türk diyalektlerinde *körnek* biçimi yanında *örnek* biçiminin kullanılması normaldir.

Bu bağlamda Paul Pelliot'nun "Les formes aves et sans q- (k-) initial en turc et en mongol" (*T'oung Pao* XXXVII, 1944, 73-101.s.) başlık yazısında, Türk diyalektlerinde q- (k-) sesinin birçok sözde düştüğünü ortaya koymuştu. Onun verdiği örnekler arasında Türkçe *karpuz* (>Rusça *arbutz*), Türkçe *kolon* (~Kırgızca *oloŋ*) gibi sözler vardı.

Daha sonra Tibor Halasi-Kun "Orta Kıpçakça q-, k-, ~ Ø meselesi" (Türk Dili Tarihi Hakkında Araştırmalar I, Ankara 1950, 45-61.s.) başlıklı yazısında bu sorun üzerinde durmuş, bu yoldaki bilgilerimizi yeni verilerle artırmıştı: Türkçe *keçi* (<keçki)~ *eçki*, Türkçe *gövercin* (>güvercin)~ Kıpçakça *ügerçin*, Türkçe *köpelek* (>kelebek) ~ *epelek*, *gömüldürük* Kazakça *ömüldürük* Kâşgarlı Mahmud'a borçlu

olduğumuz *kömlüdürük* biçimi Türkçe *gömlüdürük*'ün eskiliğine tanıktır. Kırgızca *kömlüdürük* de bu biçimi doğrulayan yeni bir veridir. (Hasan Eren 1995: 893-894).

Türkçe üveyik < güveyik ~Kıbrıs ağızı *güveyik*.

Dilimizde yumuşak kaburga kemiklerine geğrek (>geyrek) adı verilmektedir. Bu da ağızlarda *eyrek* (~ öğrek) biçimine girmiştir. Bu örnekler karşısında *körnek* (>görnek) sözünün Türkçede *örnek* biçimini alması doğaldır. Buna göre, Türkçe *örnek* (<görnek <körnek) sözü artık Ermenice *örinak* sözüyle birleştirilemez.

11. Türk dilinin sözvarlığındaki kelimelerin kökenini (etymonunu) çözümlenmede komşu dillerdeki –özellikle Macarcadaki- Türk dili asıllı alıntılardan yola çıkmak.

Türkolojide *yemiş* kelimesinin etimolojisi için Çuvaşça *simes* biçiminin tanıklığına başvurulur. Buradaki ses denkliklerinden yararlanır. “Eski Türkçe /ş/lerin Çuvaşçada /l/ye çevrildiğini iddia eder. Buna dayanarak *yemiş*'in de Çuvaşça da *şimel*'e çevrilmesi gerekir. Çuvaşça *şimēs*'in başındaki /s/ Eski Türkçe /y/nin karşılığıdır. O bakımdan *simes*'in komşu diyalektlerden kalma bir biçim olduğu düşünülemez. Ancak L. Liğeti'nin de görüşlerine dayanarak Çuvaşçada Türkçe /ş/lerin /s/ olarak kaldığına da tanık oluyoruz.

Türkçe *yemiş*'in eski Çuvaşça yoluyla Macarcaya *gyümöls* olarak geçtiğini belirtir. Ancak Macarca biçimdeki /l/ ikincil bir sestir.

H. Eren Ramstedt ve onun yolunda giden Türkolog ve Mongolistleri tenkit eder ve Çuvaşçada *yimül* diye bir biçimin uydurma olduğunu belirtir.

Eski ve yeni diyalektlerde *yemiş*'in *ye:milç* biçimine rastlanmaz. Yalnız G. J. Ramstedt Macarcada kullanılan *gyümöls* biçimini açıklamak için *yimülç* biçiminden yola çıkmıştır (Hasan Eren 2002: 115).

çum~çüm “kızıl” Türkmençe

Dankoff Anadolu'daki çum ‘kızılçık’ biçimini Kırım Ermenicesiyle birleştirmiştir. Anadolu'daki bu biçim Karaçay göçmenlerinden derlenmiştir.

çum ile Macarcadaki *som* ilişkisini kuran H. Eren *çum*'un eskiliğine dikkat çeker (Hasan Eren 2002: 122).

12. Türkoloji alanındaki yabancı yayınları takip edebilecek yabancı dil bilgisi (polyglot)

Türkolojinin, yeni adıyla Türklük biliminin bizim en ulusal bilim kolumuz olduğunu sık sık dile getiriyoruz. Ancak, Türkolojinin uluslararası bilim alanı olduğunu da saklamayalım. Rusya'da Türkoloji alanında verimli çalışmalar yapıldığı açık bir gerçektir. Macaristan, Finlandiya, Almanya, Fransa, Avusturya, İtalya, İngiltere gibi Avrupa ülkelerinde de bu yolda sağlam çalışmalar yapıldığına tanık oluyoruz. Son yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde de Türkoloji alanında ciddi temeller atılmıştır. Özetle Türkoloji alanında çalışmak isteyenlerin bütün bu ülkelerdeki çalışma ve yayınları özenle izlemeleri kaçınılmaz bir koşuldur (Hasan Eren 2002: 108).

Sonuç

Hasan Eren Türk dilinin sözcüklerinde yer alan bütün kelimeleri içeren bir etimolojik sözlük yayınlamamış olsa da, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nde ve bilimsel dergilerdeki yazılarında kelimelerin etimolojilerini belirlemede ortaya koyduğu ilke ve yöntem bu alanda çalışan araştırmacılara bir kılavuzdur. Türk dilinin sözcüklerinde yer alan gerek Türkçe gerekse yabancı dillerden geçen alıntı kelimelerin kökenini belirlemek için her şeyden önce, Türk dilinin tarihî sesbilimi kanunlarını doğru tespit edebilmeli, sondan eklemeli bir dil olan Tür dilinin ek-kök birleşim ilkelerini (morfelem analizini) iyi bilmeli ve Türk dilinin sözcüklerinde yer alan kelimelerdeki anlam kanunlarını iyi tespit edebilecek tarihî dilbilgisi formasyonuna sahip olunmalıdır. Bütün bunlara ek olarak, Hasan Eren gibi Türk dili üzerine yazılan yabancı kaynakları takip edebilecek yabancı diller bilgisiyle donanımlı olmak gerekir.

Kaynaklar

- AHMET VEFİK PAŞA (2000), *Lehce-i Osmânî*, (Haz. Prof.Dr. Recep Toparlı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- AKSAN, Doğan vd. (1978), *Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- CEYLAN, Emine (1992), "İlk Türkçe *d Foneminin Çuvaşça ve Macarcada Gelişimi", *Türk Dilleri Araştırmaları 1992*, Ankara:109-120
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary Pre- Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- DOERFER, Gerhard (1984), "Türkçenin İdeal Bir Etimolojik Sözlüğünün Nasıl Olması Gerektiği Hakkında Düşünceler", (Çev. Dr. İlhan Çeneli). *Türk Dili* 1984/394, Ankara: Türk Dil Kurumu: 366-374
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2005), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, 2. Baskı, Ankara: Akçağ.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon Vol. I*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- EREN, Hasan (1972), "Çuvaş Dilinin Etymologique Sözlüğü", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1972*, Ankara: Türk Dil Kurumu: 241-268.
- EREN, Hasan (1988), "İSMET ZEKİ EYUBOĞLU, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul. XXXI+406 s.", *Türk Dili* 1988/LVI:272-291.s.
- EREN, Hasan (1988), "Sırça Köşkte...(Başlangıç)", *Türk Dili* 1988, Ankara: Türk Dil Kurumu: 188-207.
- EREN, Hasan (1993a), "Robert Dankoff, *An Evliya Çelebi Glossary. Unusual, Dialectal and Foreign Words in the Seyahat-name*. Turkish Sources XII. Harvard University 1991. 131 s.", *Türk Dili* 1993/I, Ankara: Türk Dil Kurumu: 376-390.
- EREN, Hasan (1993b), "Aydil Erol, *Şarkularla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihî Örneklerle Adlarımız* (genişletilmiş-geliştirilmiş 2. baskı). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları: 124. Seri: 1, Sayı: A. 24. Ankara 1992. 468 s.", *Türk Dili* 1993/497, Ankara: Türk Dil Kurumu: 216-238.
- EREN, Hasan (1994), "Türk Dilinin Etymologique Sözlüğü", *Türk Dili* 1994/II, 513: 179-198.
- EREN, Hasan (1995), "Türkçedeki Ermenice Alıntılar Üzerine", *Türk Dili* 1995/II, Ankara: Türk Dil Kurumu: 859-904.
- EREN, Hasan (1996), "Macarcanın Etimolojik Sözlüğü Üzerine", *Türk Dili* 1996/II, 536, Ankara: Türk Dil Kurumu: 116-133.
- EREN, Hasan (1999), "Rotasizm ve Lambdsizm mi, Yoksa Zetasizm ve Sigmatizm mi?", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1999*, C.I-II, Ankara: Türk Dil Kurumu: 79-88.

PROF. DR. HASAN EREN'İN TÜRKÇENİN SÖZVARLIĞI ÜZERİNE YAPTIĞI ÇALIŞMALARDA ETİMOLOJİK PRENSİPLER

- EREN, Hasan (1999), “Şimşek”, *Türk Dili* 1999/2, 574, Ankara: Türk Dil Kurumu: 835-843.
- EREN, Hasan (1999²), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- EREN, Hasan (2002), Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğüne Katkıları, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 2002, Ankara: Türk Dil Kurumu:107-159.
- EREN, Hasan (2003), “Tanıtmalar Anadolu Türkçesinde Yabancı Öğeler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 2003, C.II, Ankara: Türk Dil Kurumu: 157-170.
- EREN, Hasan (2003), “Tanıtmalar Türkçede Moğolca Kalıntılar”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 2003, C.I, Ankara: Türk Dil Kurumu: 171-186.
- EREN, Hasan (2004), “Anadolu’da Kafkasya Türkleri (II)”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 2004, C.I, Ankara: Türk Dil Kurumu: 163-249.
- EREN, Hasan (2004), “Etimolojik Çalışmalarda Metodoloji Sorunları”, *Türk Dili* 2004, 631: 3-6.
- EREN, Hasan (2005), “Yeni Bir Etimolojik Sözlük”, *Türk Dili* 2005, 637. s. 15-33
- “Etymology”, *Encyclopedia Britannica* 1964, Volume 8, Chicgo-London-Toronto. Geneva. Sydney: William Benton, Punlisher. s.804b-805a.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I (A-N)-II (O-Z)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KIRCAOĞLU, Şüle (1998), “Hasan Eren’in Etimoloji İle İlgili Yazıları ve Bu Yazılarda Geçen Kelimeler”, *Kebikeç* 1998/6: 185- 187.
- MÜLLER, F. Max (Tarihsiz), *On The Principles of Etymology*, Kessinger Publishing.
- NİŞANYAN, Sevan (2003), *Elifin Öküzü ya da Sürprizler Kitabı*, 3. basım, İstanbul: Adam.
- NİŞANYAN, Sevan (2003), *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Adam Yayınları.
- ÖLMEZ, Mehmet (1991), Ana Altayca Sözbashi *d-“, *Türk Dilleri Araştırmaları* 1991, Ankara: 167-190.
- ÖLMEZ, Mehmet (1998), “Etimoloji Sözlükleri”, *Kebikeç* 1998/6: 175-184.
- RADLOFF, W. (1911), *Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte*, S. Peterburg.
- RÄSÄNEN, Martti (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuch der Türkisprachen*, Helsinki.
- REDHOUSE, J. W. (1987), *Turkish and English Lexicon*, Beirut.
- САФИУЛЛИНА, Ф.С- Зәкиев, М.З (2002), *Хәзәрге Татар Әдәби Теле*, Казан: Мәғариф Нәшрияты.
- СЕВОРТЯН, Э. В. (1974), *Этимологический Словарь Тюркских Языков (Общетюркские и межтюркские основы на гласные)*, Москва: Академия Наука СССР Институт Языкознания.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ (1989³), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- TDK (1988), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK (2000), *Hasan Eren Armağanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 773.
- TEKİN, Şinasi (2001), *İştikakçının Köşesi: Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, İstanbul: Simurg.
- TEKİN, Talat (1992), “Sigmatizm in Chuvash Reviewed”, *Türk Dilleri Araştırmaları* 1992, Ankara: 121-130.
- ТЕНИШЕВ Э. Р. vd. (2001), *Сравнительно-Историческая Грамматика Тюркских Языков: Лексика*, Второе издание, дополненное, Москва: Российская Академия Наук Институт Языкознания.
- TİETZE, Andreas (2003), “Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı ve Gelişme Safhaları”, *Türk Dili* 2003, s. 618.
- TİETZE, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı*, cilt 1 (A-E), İstanbul: Simurg.
- ZENKER, Julios Theodor (1967²), *Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch*, Germany.
- ZÜLFİKAR, Hamza (2000), “Hocam Prof. Dr. Hasan EREN”, *Hasan Eren Armağanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 32-47.